

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

ממתי שואלים גשמים

י' א') משנה: בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמישה עשר יום אחר החג (הסוכות), כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת.

אמר רבי אלעזר: הלכה כרבן גמליאל.

תניא: חנניה אומר: ובגולה, עד ששים בתקופה (בגולה אין שואלים עד ששים בתקופה. לפי שהוא מקום נמוך, ואין צריכים מטר כל כך).

אמר רב הונא בר חייא אמר שמואל: הלכה כחנניה.

איבעיא להו: יום ששים, כלפני ששים (ולא מזכירים), או כלאחר ששים (ומזכירים)?

ת"ש: רב אמר: יום ששים כלאחר ששים. ושמואל אמר: יום ששים כלפני ששים.

אמר רב פפא: הלכתא: יום ששים כלאחר ששים (כרב).

גרסינן לעיל (ד' ב').

א"ר אסי אמר רבי יוחנן: הלכה כר' יהודה (דאמר העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר).

אמר ליה רבי זירא לרב אסי: ומי אמר רבי יוחנן הכי? **והתנן:** בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו; וא"ר אלעזר: הלכה כרבן גמליאל!

אמר ליה: גברא אגברא קא רמית?

איבעית אימא: לא קשיא, כאן לשאול, כאן להזכיר.

והאמר רבי יוחנן: במקום ששואל מזכיר! ההוא להפסקה איתמר. והאמר ר' יוחנן: התחיל להזכיר מתחיל לשאול, פסק מלשאול פוסק מלהזכיר!

אלא לא קשיא, הא לן הא להו.

מאי שנא לדידן? דאית לן פירי בדברא, לדידהו נמי אית להו עולי רגלים!

כי קא"ר יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים.

השתא דאתית להכי, הא והא לדידהו ולא קשיא, כאן בזמן שבית המקדש קיים (דאיכא עולי רגלים אינו מזכיר עד ז' במרחשון), כאן בזמן שאין בית המקדש קיים.

גרסינן בירושלמי (תענית פרק א הלכה א): חנניה בן אחי ר' יהושע אומר: בגולה לא נהגו כן אלא עד ששים יום בתקופה. שמואל אמר: הלכה כחנניה בן אחי ר' יהושע. ותני כן: במה דברים אמורים? בחוצה לארץ, אבל בארץ ישראל הכל לפי הזמן הכל לפי המאורע.

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שיטות הראשונים

בשבעה בן: רוב ככל הראשונים גרסו במשנה שבעה במרחשון. וההשלמה וארחות חיים גרסו ששה בן. השו"ע פסק כרוב הראשונים.¹

שאלת גשמים לאחר חורבן הבית: הרי"ף, רמב"ם, אור זרוע, רא"ש, ורבינו ירוחם, כתבו שגם לאחר החורבן שואלים גשמים מז' במרחשון.² הרמב"ן, ריא"ז, ועוד, כתבו כי כיום שאין עולי רגלים יש להתחיל שאלת גשמים ממוצאי יום טוב של סוכות. וכן דעת הר"ן מעיקר הדין, אך משום דברי הרי"ף ורמב"ם כתב להלכה לשאול מז' במרחשון. המאירי כתב בשם יש מי שפוסק, שכיום שאין עולי רגלים הלכה כרבי מאיר ששואלים מג' חשון. והשו"ע כתב שיש לשאול מז' במרחשון.³

יום התקופה: רש"י כתב שאם התקופה נפלה בתחילת היום, אז מחשיבים את היום הראשון כחלק מהשישים יום. אך אם התקופה נפלה לאחר שעבר רובו של היום, אין מונים יום זה כחלק מהשישים יום. וראשונים רבים כתבו, שבכל מקרה מונים יום זה כחלק מהשישים.⁴ וכן כתב הרמ"א.⁵

יום ששים: כתבו ראבי"ה, מהר"ם, והמרדכי, בשם הירושלמי, שאת השישים יום מונים מעת לעת. והוסיף ראבי"ה כי אם זמן זה הגיע באמצע זמן תפילה, היחיד שמתפלל לאחר הציבור נגרר אחריהם ואינו שואל.⁶ ורא"ש, רבינו פרץ, והגהות מימוניות כתבו שמתחילים לשאול בתחילת היום. מהרי"ל לא הכריע, ודעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד. והשו"ע פסק שמתחילים לשאול בתפילת ערבית של יום שישים.⁷

יום ששים כלאחר ששים: כל הראשונים וגרסאות הגמרא שלפנינו גרסו שדין יום שישים כלאחר שישים. והמאירי והמנהיג כתבו שדין יום ששים כלפני שישים.⁸ והשו"ע פסק כדעת רוב הראשונים.⁹

¹ או"ח קיז,א. מקורות: השלמה (פרק א סי' ג). ארחות חיים (הלכות תפילה סי' קט).

² איכא למימר דבגמ' אמרינן דהיכא דאית ליה פירות בדברא אין שואלין עד שבעה במרחשון ומשום הכי פסקינן הלכה כרבן גמליאל לומר שכיון שהוקבע זמן זה לבני ארץ ישראל אף כל מי שיראין מן ירידת הגשמים משום פירי דדברא וכיוצא בו מאחרין השאלה עד שבעה במרחשון... דכי אפסיקא הלכתא כרבן גמליאל היינו אפילו לאחר חורבן לפי שהיו מתאספים מכל הסביבות ברגל לירושלים כמו שעושין גם היום ומפני עולים הללו ראוי שנאחר השאלה שהיא היתה עיקר התקנה. ר"ן.

³ או"ח קיז,א. מקורות: רי"ף (ב א). רמב"ם (הלכות תפילה ב,טז). אור זרוע (סי' ת). רא"ש (סי' ד). רבינו ירוחם (חלק אדם נתיב ג חלק ג). רמב"ן (ה"ד בארחות חיים). ארחות חיים (הלכות תפילה סי' קט). ריא"ז (הלכה א סעיף ו). ריטב"א ומאירי (י' א'). ר"ן (ב א ברי"ף).

⁴ ופ"ק דסנהדרין (י"ג א') אפליגו רבי יהודה ורבי יוסי, דרבי יהודה סבר יום תקופה גומר, ורבי יוסי סבר יום תקופה מתחיל ונהנה להבא ולא לשעבר. הלכך לענין שאלה נמי דהיינו טל ומטר מיום תקופה מנינן וביום שישים מתחילין דהלכה כרבי יוסי. אור זרוע.

⁵ או"ח קיז,א. מקורות: רש"י (סדור רש"י סי' לג; מחזור ויטרי סי' כד). רי"ד ומאירי (י' א'). אור זרוע (הלכות הזכרת טל וגשם סי' ת). הגהות מיימוניות (הלכות תפילה פרק ב אות י). סמ"ק (סי' יא). שבלי הלפט (סי' כא). תניא (סי' פח).

⁶ ואם בשלוש שעות ביום תפול תקופת תשרי, והיחיד איחר תפילה מן הציבור, נראה לי דאיהו בתר רוב ציבור גריר, אין עושין תורה כשתי תורות וחבילות חבילות. ודכותיה נמי בלילה. ראבי"ה.

⁷ או"ח קיז,א. והביה"ל הביא מחלוקת אחרונים כאשר אדם שכח לשאול בתפילת ערבית של תחילת יום שישים האם ניתן לסמוך בדעבד על הראבי"ה. מקורות: ירושלמי (ה"ד בראשונים, לא ידוע מקורו). ראבי"ה (סי' תתמח). מהר"ם (תשב"ץ קטן סי' רטו; ארחות חיים הלכות תפילה סי' קי). מרדכי (סי' תריז). רא"ש (סי' ד). רבינו פרץ (הגהות על התשב"ץ; ארחות חיים). הגהות מיימוניות (הלכות תפילה פרק ב אות י). מהרי"ל (שו"ת סי' כא).

⁸ בשניהם העירו המהדירים שלכאורה יש לגרוס כלאחר שישים.

⁹ או"ח קיז,א. מקורות: מאירי (י,א). מנהיג (דיני תפילה סי' נו).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

שאלת גשמים בשאר ארצות: רמב"ן, רא"ה, וריטב"א כתבו כי בשאר הארצות מלבד בבל יש לשאול גשמים ממוצאי שמיני עצרת.⁴⁰ וכתבו הרמב"ן והריטב"א שכן מובא בפסקי הגאונים. הרא"ש כתב שבארצות שצריכים גשם יש לשאול בחשון.⁴¹ רש"י, תוספות, ור"ן פסקו שגם במקומותיהם יש לשאול מששים לתקופה. רב עמרם גאון, רי"ף, ועוד, כתבו בסתמא שיש לשאול מיום ששים, ובפשטות נוקטים שיש לשאול בכל מקום בחוץ לארץ מיום ששים לתקופה.⁴² בדעת הרמב"ם נחלקו המפרשים.⁴³ השו"ע פסק שבכל מקום מתחילים לשאול בששים לתקופה.⁴⁴

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תפילה, סימן קיז)

- א. בַּרְכַּת הַשָּׁנִים, צָרִיךְ לוֹמַר בָּהּ בִּימֹת הַגֶּשְׁמִים: וְתַן טַל וּמָטָר, וּמִתְחִילִין לְשַׁאֵל מָטָר בְּחוּצָה לְאַרְץ בְּתַפְלַת עֶרְבִית שֶׁל יוֹם ס' אַחֲרֵי תְּקוּפַת תִּשְׁרִי, (וְיוֹם הַתְּקוּפָה הוּא בְּכָלֵל הַס') (הגה"מ פ"ב), וּבְאַרְץ יִשְׂרָאֵל מִתְחִילִין לְשַׁאֵל מֵלֵיל ז' בְּמֶרְחָשׁוֹן, וְשׁוֹאֲלִין עַד תְּפִלַּת הַמָּנְחָה שֶׁל עֶרֶב יוֹם טוֹב הָרִאשׁוֹן שֶׁל פֶּסַח, וּמִשָּׁם וְאֵילָךְ פּוֹסְקִין מִלְּשָׁאֵל.
- ג. אִם שָׁאֵל מָטָר בִּימֹת הַחֲמָה, מַחְזִירִין אוֹתוֹ.

תענית יחידים כשמתאחר הגשם לבוא

(י' א') **משנה:** הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענין ג' תעניות. אוכלין ושותין משחשיכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המיטה.

גרסינן לעיל (ו' א'):

תניא: איזו היא רביעה? הבכירה בשלושה במרחשון, בינונית בשבעה בו, אפילה בשבעה עשר בו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בשבעה, ובי"ז, ובעשרים ושלושה. רבי יוסי אומר: בי"ז, ובעשרים ושלושה, ובראש חדש כסליו. וכן היה רבי יוסי אומר: אין היחידים (חסידים) מתענין עד שיגיע ראש חדש כסליו.

⁴⁰ שזהו דעת רבן גמליאל שאומר בז' במרחשון שלא אמר כן אלא מפני עולי רגלים שיחזרו לבתיהם קודם שירדו גשמים ועכשיו בעונותינו שאין שם עולי רגלים מתחילין לשאול בתפלת ערבית של מוצאי י"ט. רמב"ן. אין דברי חנניא בכל הגולה אלא בבבל ממש שהיה עיקר הגולה שם ומשום דבבל טיבעני ולא יבשני והגשמים מזיקים להם עד ס' יום בתקופת תשרי, אבל שאר ארצות שהם צריכין לגשם קודם לכן למה להם לאחר שאלתם עד ס' יום בתקופה. ומורי נר"ו היה אומר שדעת הגאונים ז"ל לפי סוגיית התלמוד דלא קבעו חז"ל לשאלה אלא שני זמנים, א' לבבל וא' לארץ, ושאר כל הארצות עושין כבבל או כארץ ישראל. ריטב"א.

⁴¹ ותמה אני למה נוהגין כבני גולה בהא, נהי דהש"ס שלנו בבלי, מ"מ דבר התלוי בארץ, אם בבל היתה מצולת מים ולא היו צריכות למים, כל הארצות צריכין למים במרחשון, למה נאחר השאלה עד ששים לתקופה, והדבר ידוע אם לא היה יורד מטר עד ששים לתקופה היה הזרע אבד ולמה לא נעשה כמשנתנו. רא"ש.

⁴² וזה דעת רבינו אלפסי ז"ל שלא הביא מכל הסוגיות כלום אלא שהביא משנתנו כפשטה לדין בני ארץ ישראל והביא הא דחנניא לבני חו"ל ועליה סמכו בכל המקומות הללו. ריטב"א.

⁴³ ראה רא"ש ור"ן.

⁴⁴ או"ח קיז,א. והמשנ"ב הביא מחלוקת אחרונים מה יעשה בן ארץ ישראל הנמצא בחו"ל ולהיפך, האם נוהג כמקומו או כמקום שנמצא בו. מקורות: רמב"ן (הו"ד בארחות חיים) אורחות חיים (הל' תפילה ס' קט). רא"ה, ריטב"א (י' א'). רא"ש (פרק א ס' ד; שו"ת כלל ד ס' י). תוספות (תענית י' א'; נדרים ס"ג א'). רב עמרם גאון (סדר רב עמרם, סדר תפלת שמונה עשרה ס' לט). רי"ף ור"ן (ב א ברי"ף). אור זרוע (הלכות הזכרת גשם וטל ס' ת). סמ"ג (עשין יט). ריא"ז (הלכה א ס' ז).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

אמר רב חסדא: הלכה כרבי יוסי.

(י' א') (ומברר) מאן יחידים? אמר רב הונא: רבנן.

ואמר רב הונא: יחידים מתענין שלוש תעניות, שני וחמישי ושני.

(ומקשה) מאי קמשמע לן? **תנינא**: אין גוזרין תענית על הצבור בתחילה בחמישי, שלא להפקיע את השערים,⁴⁵ אלא שלוש תעניות הראשונות, שני וחמישי ושני!

(ומתרץ) מהו דתימא הני מילי (שאסור להתחיל בחמישי), צבור. אבל יחיד, לא (שמסור יחידים אין הפקעת שערים). קמשמע לן.

תניא נמי הכי: כשהתחילו היחידים להתענות, מתענין שני וחמישי ושני, ומפסיקין בראשי חדשים (אם חל ראש חודש בשני ובחמישי לאחר שהתחילו להתענות, פוסקים תעניתם), ובימים טובים הכתובין במגילת תענית.

(י' ב') **תנו רבנן**: אל יאמר אדם תלמיד אני (ואיני חשוב כל כך כיחידים להתענות עמהם), איני ראוי להיות יחיד. אלא כל תלמידי חכמים, יחידים. אי זהו יחיד, ואיזהו תלמיד? יחיד - כל שראוי למנותו פרנס על הצבור. תלמיד - כל ששואלין אותו דבר הלכה בלימודו ואומר, ואפילו במסכת דכלה.

תנו רבנן: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, תלמיד עושה, דברי רבי מאיר. רבי יוסי אומר: עושה וזכור לטוב. לפי שאין שבח הוא לו, אלא צער הוא לו.

תניא אידך: לא כל הרוצה לעשות עצמו יחיד עושה, תלמיד עושה, דברי רבי שמעון בן אלעזר. רבן שמעון בן גמליאל אומר: במה דברים אמורים? בדבר של שבח.⁴⁶ אבל בדבר של צער, עושה וזכור לטוב. שאין שבח הוא לו, אלא צער הוא לו.

שיטות הראשונים

תאריך התענית: רי"ף, רמב"ם, רא"ש, ורוב הראשונים פסקו כסתמא דמתניתין, שאם הגיע י"ז במרחשוון ולא ירדו גשמים, מתחילים להתענות.⁴⁷ **הריא"ז** פסק כשיטת רבי יהודה, שאם הגיע כ"ג חשוון ולא ירדו גשמים, מתחילים להתענות. **הר"ן** הסתפק האם הלכה כרבי מאיר או כרבי יוסי.⁴⁸ **והשו"ע** פסק כרוב הראשונים.⁴⁹

⁴⁵ שאם היו מתחילין להתענות בחמישי, היו קונים למוצאי התענית שתי סעודות גדולות, אחת לתענית ואחת לשבת, וכסבור המוכר שרעב בא לעולם, ואתי לאפקועי שערים.

⁴⁶ כגון חתן קורא קריאת שמע בלילה הראשון. רבינו גרשום.

⁴⁷ דקיימא לן כסתם מתניתין דהיא כרבי מאיר. ואף על גב דאמר רב חסדא לעיל הלכה כרבי יוסי, כיון דאמימר מתני לה אמיתא אחריתא, סמכינן אסתמא דמתניתין. ראבי"ה.

⁴⁸ ואמרינן לעיל בגמרא, אמר רב חסדא הלכה כרבי יוסי. אמימר מתני לה להא שמעתא דרב חסדא אהא דבשלשה במרחשוון שואלין את הגשמים ר"ג אומר ב'ז' בו ואמר רב חסדא הלכה כר"ג. ולפי זה צריך עיון אי קי"ל כסתם מתניתין, מדאמר רב חסדא הלכה כרבי יוסי, אף על גב דבתר הכי אמרינן דאמימר מתני לה וכו' אפילו הכי כיון דלישנא קמא לישנא דגמרא ובתרא לישנא דאמימר, משמע דאלישנא קמא סמכינן. שכענין זה כתב הרב אלפסי ז"ל בפ' ערבי פסחים. ולפי זה אין היחידים מתחילין להתענות בארץ ישראל עד ר"ח כסליו. אלא מיהו איכא נסחי דגרסינן עלה דהא מתניתין דתנן בג' במרחשוון שואלין את הגשמים, ר"ג אומר ב'ז' בו. אמר רב חסדא הלכה כר"ג. ולפי זה חזר לשונו דאמימר להיות לישנא דגמרא, והלכך קי"ל כסתם מתניתין. אבל כפי נוסחאות שגורסות אמר

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

זמן תענית יחידים בחוץ לארץ: הרמב"ם כתב כי מקומות הזקוקים לגשמים לפני או אחרי י"ז במרחשוון, היחידים מתענים מאותו הזמן שני חמישי ושני.²⁰ **הראב"ד** חלק וכתב שגם במקומות אחרים אין הפסד אם הגשמים מתעכבים עד י"ז במרחשוון. **הר"ן** כתב כי בחוץ לארץ היחידים מתחילים להתענות ביום שישי לתקופה. **השו"ע** פסק כשיטת הרמב"ם.²¹

תענית במקום שאין לחוש להפקעת שערים: המגיד משנה פסק שאף בעיר שרובה גויים, שאין לחוש להפקעת שערים, אין להתחיל התעניות בחמישי. **והשו"ע** הביא דבריו להלכה.²²

יחידים מפסיקים בימים טובים: דעת רמב"ם, סמ"ג ורמב"ן (בתירוץ א), שאדם שקיבל על עצמו תעניות ופגעו בימים טובים של תורה, צריך לצום. אך אם בימים טובים הכתובים במגילת תענית אינו צם, משום שדברי סופרים צריכים חיזוק. **ורמב"ן** (תירוץ ב) כתב, שאף בימים טובים הכתובים במגילת תענית הנדר חל, וצריך היתר חכם להתיר תעניתו. **הר"ן** דחה דברים אלו, וכתב שגדר קבלת התענית קל יותר מנדר; אך אם יקבל על עצמו בלשון נדר, יצטרך להתענות.²³ וכן כתב רמב"ן בשם רבוותא.²⁴ **השו"ע** סתם כר"ן, ולאחר מכן הביא דעת הרמב"ם. **הרמ"א** פסק כר"ן.²⁵

תלמיד עושה: רמב"ם, רי"ד, וריטב"א פסקו כי אדם רגיל אינו יכול לעשות עצמו יחיד. אך התלמידים יכולים לעשות עצמן לענין התענית כיחידים ולהתענות.²⁶ **המאירי ורי"א**, פסקו שכל אדם יכול לעשות עצמו יחיד. **והשו"ע** פסק שתלמיד יכול לעשות עצמו יחיד.²⁷

רבי אלעזר הלכה כר"ג, וזו היא גירסתו של הרב אלפסי ז"ל, קרוב הדבר דקיי"ל כרבי יוסי, ואין מתחילין היחידים להתענות בארץ ישראל עד ראש חודש כסליו. ר"ן.

¹⁹ או"ח תקעה, א. יש לציין שהארחות חיים (הלכות תענית סי' יג) כתב שאם הגיע י"א במרחשוון מתחילים תענית. וצ"ע. מקורות: רי"ף (ב א). רמב"ם (הלכות תעניות ג, א). ראב"ה (סי' תתמט). רא"ש (סי' ה). מאירי (י' א'). ריא"ז (פרק א הלכה א סעיף י וסעיף יא). ר"ן (א ב - ב א ברי"ף).

²⁰ וכתב על דבריו המגיד משנה, שדברים אלו מפורשים בירושלמי (תענית פרק א הלכה א): במה דברים אמורים? בחוצה לארץ; אבל בארץ ישראל, הכל לפי הזמן הכל לפי המאורע. אך לכאורה לא כתוב שם על תעניות כי אם על הזכרת טל ומטר, וצ"ע.

²¹ או"ח תקעה, ט. מקורות: רמב"ם וראב"ד (הלכות תעניות ג, י). ר"ן (ב ב ברי"ף). ריא"ז (פרק א הלכה א סעיף יא).

²² או"ח תקעה, א. מקורות: מגיד משנה (הל' תעניות א, ה).

²³ האי נדר דאמרינן הכא דידחה לא נדר ממש הוא אלא קבלה דתענית בעלמא וקבלה דתענית לא חמירא כנדר גמור למיעקר יו"ט ואפילו דמגילת תענית לפי שאינה אלא קבלה לדבר מצוה ולא נדר גמור כדאמרינן בגמרא גבי לוח אדם תעניתו ופורע וכי נדר הוא ואמרינן נמי לא יהא אלא נדר ואעפ"כ כשנדרו קודם לגזרתנו כיון שבשעה שיצאה קבלה מפיו היתה לדבר מצוה שוב אין כח בגזרתנו לבטלה, זהו דין תענית יחיד, אבל תענית צבור הרי הוא כנדר גמור לפי שיש כח בב"ד לגזור תענית ביו"ט של דבריהם ומשום הכי אמרינן דאם התחילו אין מפסיקין. ר"ן.

²⁴ הרמב"ן לא הכריע בדבריו בפירוש. את דברי הרמב"ן ציטט גם הרא"ש (פסקי הרא"ש נדרים פרק ט סי' ה), והטור (או"ח תיח, יו"ד רטו) הבין שהרמב"ן פסק להלכה כדברי הרבוותא ושכדבריו גם פסק הרא"ש. והב"י (או"ח תיח) הבין כן בדעת הרמב"ם וראב"ד, עיי"ש.

²⁵ או"ח תיח, ג; תקע, א; יו"ד רטו, ב, ג, ד. מקורות: רמב"ם (הלכות נדרים ג, ט). סמ"ג (לאוין רמב). ר"ן (על הרי"ף ב, ב). רמב"ן (הלכות נדרים כב, מדפי הרי"ף). מגיד משנה (הלכות תעניות א, ט). ור' מאירי (י' א') בשם יש מי שאומר.

²⁶ ואם הוא פחות מתלמיד אל יעשה עצמו כיחיד ויתענה משו' דמיחזי כיוהרא. רי"ד. ולכאורה כך יש להבין גם בדעת הרי"ף והרא"ש שהביאו את מחלוקת רבי מאיר ורבי יוסי (לגרסת הרי"ף רבי יהודה) ולא העירו דבר, ובפשטות לפי כללי הפסיקה יש לפסוק כרבי יוסי.

²⁷ או"ח תקעה, א. מקורות: רמב"ם (הל' תעניות ג, א). ריטב"א (י, ב). רש"י (י, ב). מאירי (י, ב). ריא"ז (פסקי ריא"ז פרק א הלכה א סעיף יא).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

הגדרת תלמיד ויחיד: רא"ש והמרדכי למדו מהתוספתא²⁸, שיחיד הוא מי שפעל לטובת הציבור בשעת צער.²⁹ רבינו חננאל כתב כי תלמיד צריך להיות בקי בכל התלמוד, אף במסכתות שאינן נלמדות תדיר.³⁰ רבינו יהונתן מלוניל וריטב"א ביארו, שתלמיד צריך לדעת לענות על תלמודו אפילו במסכת קלה.³¹ המאירי כתב כי תלמיד צריך להיות בקי בהלכות הנצרכות, יחיד צריך בנוסף לזה להיות חריף בעסקיו וערב במשאו ובמתנו. הר"ן פירש, שתלמיד צריך לדעת מקום ההלכה, ויחיד יודע את פירושה.³²

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקע)

א. יחיד שקבל עליו תענית כף וכף ימים וארעו בהם שבתות וימים טובים או ראש חדש חנכה ופורים או ערב יום הכפורים, אם קבלו בלשון קבלת תענית בעלמא, אין צריך התרה; ואם קבלו בלשון הרי עלי, שהוא לשון נדר, צריך התרת חכם, ויפתח בחרטה שיאמר לו: אלו שמת אל לבך שיארעו בהם אלו הימים לא היית נודר, ומתיר לו. ולהרמב"ם, משקבל עליו בלשון נדר ופגע בו שבתות וימים טובים או ערב יום הכפורים או ראש חדש, חייב לצום בהם אם לא יתירו לו; אבל אם פגע בו חנכה ופורים, נדרו בטל ולא יצום בהם, מפני שהם מדבריהם וצריכים חזוק. הגה: והמנהג כסברא ראשונה. מי שנדר להתענות סף ימים ואמר: חוץ מימים טובים, אין חנכה ופורים בכלל; ואם אמר שדעתו היה עליהם, הולכים אחריו (תשובת הרשב"א סימן תרצ"ט); אבל ערב יום הכפורים בכלל, והכי נהוג ודלא כמו שפסק ביוה דעה סימן רט"ו (סעיף ב').

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקעב)

ב. אין גוזרין תענית על הצבור בתחלה ביום חמישי, שלא להפקיע (פי' שלא ליקר השער) שערים; ואפלו במקום שאין לחוש לכך.

(או"ח, הלכות ראש חדש, סימן תיח)

ג. יחיד שקבל עליו תענית כף וכף ימים ופגע בו ראש חדש, או שקבל עליו להתענות בראש חדש, אם קבלו בלשון קבלת תענית בעלמא אינו צריך התרה. ואם קבלו עליו בלשון: הרי עלי, שהוא לשון נדר, צריך התרת חכם. (ועין ביוה דעה סימן רט"ו) (ס"ג).

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקעה)

א. סדר תעניות שמתענין בארץ ישראל על הגשמים כף הוא: הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, מתחילין תלמידי חכמים בלבד להתענות שלשה תעניות שני וחמישי ושני, וכל התלמידים ראויים לכך; ודין תעניות אלו כדין תענית יחיד.

²⁸ גרסת התוספתא כפי שהם העתיקו היא: איזהו יחיד כל שמינהו בית דין פרנס בדבר צער. אולם לפנינו (תוספתא תענית פרק א הלכה ו) ליתא "בדבר צער".

²⁹ כיון שהוא נאמן בשליחות הקהל ומוסר נפשו לעמוד בפרץ להגן בעדם כדי (=כדאי) הוא שיענה גם מן השמים בעד הקהל. רא"ש.

³⁰ ואפי' במס' דכלה שמתעסקין בה כל תלמידי חכמים שרוצים לשנותה בכלה של אדר. רבינו חננאל.

³¹ מסכת כלה... והנכון שהיא אותה שתחלתה כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה, והיא מסכתא קלה לרגיל בה, אבל החכמים לא היו רגילין בה. ריטב"א. יש להעיר שרבינו יהונתן מלוניל ביאר כי אם הוא עונה על הגדרה זו ראוי למנותו פרנס על הציבור. ויעויין במסכת שבת (ק"ד א') שכתוב שם: אמר רבי יוחנן איזהו תלמיד חכם שממנין אותו פרנס על הציבור זה ששואלין אותו דבר הלכה בכל מקום ואומר, ואפילו במסכת כלה. ולכאורה רבינו יהונתן חיבר את שתי הסוגיות.

³² מקורות: רא"ש (פרק ב סי' כב). מרדכי (ס' תריח). רבינו חננאל ריטב"א ומאירי (י' ב'). ר"ן (בב, מדפי הרי"ף).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

- ט. במה דברים אמורים, בארץ ישראל וכל הדומה לה; אבל במקומות שעונת הגשמים שלהם קדם שבועה עשר במרחשון או אחר זמן זה; כשיגיע זמנם ולא ירדו גשמים, יחידים מתענים שני וחמישי ושני ומפסיקים בראש חודש חנכה ופורים ושוהין אחר כך כמו ששה ימים, אם לא ירדו גשמים בית דין גוזרין י"ג תעניות על הסדר שאמרנו. (יו"ד, הלכות נדרים, סימן רטו)
- ב. נדר להתענות זמן ידוע וארע בו שבתות וימים טובים וראש חודש, מתירין לו נדרו ופותחין לו בהם שאומרים לו: אלו שמת על לבך שיפגעו בתוך הזמן הזה אלו הימים לא היית נודר, והתר כל הנדר.
- ג. במה דברים אמורים שצריך התרה, כשקבלו בלשון נדר, שאמר: קונם אכילת ימים כך וכך עלי; אבל אם לא הוציאו אלא בלשון קבלת תענית, אינו דוחה לא שבת ויום טוב וראש חודש ולא חנכה ופורים ואינו צריך התרה, ואפלו לא קבל עליו להתענות אלא בשבת ויום טוב בלבד (ועין בא"ח סימן תי"ח).
- ד. המקבל עליו בלשון נדר לצום בשבת ויום טוב, חל הנדר. וכן הנודר לצום יום א' או ב' כל ימיו, ופגע בהם יום טוב או ערב יום כפור, חייב לצום; ואין צריך לומר ראש חודש, אבל אם פגע בהם חנכה ופורים, נדרו בטל. (ועין בא"ח סימן תק"ע דלא פסק בן).

התענה על צרה ועברה

(י' ב') תנו רבנן:

מי שהיה מתענה על הצרה ועברה, על החולה ונתרפא, הרי זה מתענה ומשלים.
ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענין, הרי זה מתענה עמהן.
ממקום שמתענין למקום שאין מתענין, הרי זה מתענה ומשלים.
שכח ואכל ושתה, אל יתראה בפני הצבור, ואל ינהיג עידונין בעצמו.

שיטות הראשונים

על אילו צרות משלימים: הראשונים התקשו בין האמור בסוגיה זו שמשלימים, לבין האמור בהמשך המסכת שאם ירדו גשמים באמצע התענית אין משלימים. **רמב"ם, רמב"ן, רי"ד, רא"ש וריטב"א**³³ כתבו שבתעניות ציבור אין משלימים אם פסקה הצרה, אך בתעניות יחיד כן משלימים.³⁴ **הראב"ד** ביאר שבין יחיד ובין ציבור משלימים את התעניות על כל הצרות, מלבד תענית גשמים שלאחר ירידת הגשמים.³⁵ **והשו"ע** חילק בין ציבור ליחיד.³⁶

השלמת תענית כשהחולה מת: רש"י, אור זרוע, ורא"ש כתבו, שאף אם החולה מת, צריך להשלים את התענית כדי

³³ והמאירי בסוגייתנו (י' ע"ב ד"ה במה) פסק כשיטה זו, אך בהמשך המסכת (כ"ה ע"ב ד"ה גדולי) פסק כדעת הראב"ד. וצ"ע.

³⁴ והטעם משום דטרחא דצבורא טפי הקלו עליה, א"נ משום דב"ד כי גזרי תענית לָבָן מתנה עליהן בכך אבל יחיד דברים שבלבו אינן דברים. מגיד משנה. דצבור צריכין להלל ולהודות מתוך שמחה ובכרס מלאה. רא"ש.

³⁵ שאין צרה עוברת גמורה אלא צרת הגשמים שהיא לשעתה. ראב"ד.

³⁶ או"ח תקסט"א. מקורות: רמב"ם וראב"ד (הלכות תעניות פרק א הלכה טו והלכה טז). רמב"ן (הו"ד בריטב"א). רי"ד (פסקיו, י' ב', ד"ה מאן). רא"ש (סי' ח). ריטב"א (י' ב', ד"ה ת"ר).

הלימוד היומי לעילוי נשמת הרב שלום אולתן בן הרב ישראל זצ"ל

לקיים את נדרו. וכתב האור זרוע שהוא הדין אם אדם נדר לתרום צדקה כדי שיתרפא אדם, ומת, שחייב לתת כמו שנדר. וכן פסק הרמ"א.³⁷

ממקום שמתענים למקום שאין מתענים: כתבו התוספות שצריך להשלים את התענית, בין אם כוונתו לחזור למקומו הראשון ובין אם אין כוונתו לחזור.³⁸ הרא"ש כתב שרק אם דעתו לחזור צריך להתענות.³⁹ וכן פסק השו"ע.⁴⁰

ממקום שאין מתענים למקום שמתענים הרי זה מתענה עמהם: כתב הריב"א שכיון שלא קיבל עליו את התענית, אם יצא מחוץ לתחום מותר לו לאכול. **הראב"ה** כתב שמותר לו אף לאכול בתוך העיר במקום שלא רואים אותו.⁴¹ **המרדכי** כתב בשם תוספות שכל עוד נמצא בעיר צריך להתענות. **השו"ע** פסק שמותר לאכול מחוץ לתחום.⁴²

אל ינהיג עידוניו בעצמו: כתב ראב"ה, כגון שנמצא מחוץ לתחום, גם אז אסור לו לנהוג עידונים.⁴³ **המרדכי** כתב בשם תוספות שאיסור הנהגת העידונים הוא אף כאשר נזכר באמצע סעודתו, שצריך לעצור באמצע. וכן כתב השו"ע.⁴⁴

שולחן ערוך

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקסט)

א. יחיד המתענה על כל צרה, ועברה, או על חולה, ונתרפא או מת, צריך להשלים כל התעניות שקבל עליו; אבל צבור שמתענין על שום דבר, ונענין קדם חצות, לא ישלימו; ואם תלמידי חכמים ורב צבור רוצים להשלים, אין היחיד רשאי להפריש עצמו מהם.

ב. יחיד שמתענה על צרה ונודע שקדם קבלת התענית כבר עברה, אינו צריך להשלים. **הגה:** וה"ה לצבור ששמעו אחר חצות שקבלו התענית בטעות, אינו צריך להשלים (תה"ד סי' ר"פ).

(או"ח, הלכות תענית, סימן תקעד)

- א. ההולך ממקום שמתענין למקום שאין מתענין, ודעתו לחזור, צריך להתענות כל תעניות שקבלו עליהם.
- ב. ההולך ממקום שאין מתענין למקום שמתענים, יתענה עמהם אפילו דעתו לחזור; ומיהו כיון שלא קבל עליו תענית, אם יצא מן העיר חוץ לתחום מתר לאכל ואינו צריך להשלים. **הגה:** ודוקא שבה לשם ביום התענית, אבל אם בא לשם מבעוד יום צריך לקבל עליו התענית וצריך להשלימו (טור).
- ג. שכח ואכל, אל יתראה בפניהם פאלו אכל, ואל ינהג עדוניו בעצמו לומר: הואיל ואכלתי מעט אכל הרבה (ואפילו שלא בפניהם אסור לנהג עדוניו בעצמו) (מרדכי פ"ק דתענית).

³⁷ יו"ד רכ"ט, והוסיף הרמ"א שאם פירש בזמן הנדר שאם ימות לא יתחייב, אינו חייב. מקורות: רש"י (י' ב', ד"ה על החולה). אור זרוע (סי' תא). רא"ש (סי' ו').

³⁸ הואיל וקיבל עליו התענית. תוספות.

³⁹ דנותנים עליו חומרי מקום שיצא משם כיון דדעתו לחזור. רא"ש.

⁴⁰ או"ח תקעד, א. מקורות: תוספות (י' ב' ד"ה ההולך). רא"ש (סי' ז').

⁴¹ כדמוכח בפרק מקום שנהגו (פסחים נ"א א') בעובדא דרבה בר בר חנה דדעתו לחזור הוה ואפילו הכי כסייה ואכל בעיר, ואין לחלק בין תענית לדבר איסור, וטעמא כדתנן אל ישנה אדם מפני המחלוקת, וכשאינן רואין אותו אין כאן מחלוקת. ראב"ה.

⁴² או"ח תקעד, ב. והמשנ"ב (שער הציון ד) כתב שלאדם חלוש יש להקל לאכול בצנעא. מקורות: ריב"א (הו"ד בראב"ה ובמרדכי). ראב"ה (סי' תתנב). מרדכי (סי' תרכא). תוספות (הו"ד במרדכי, ולא נמצא בתוספות שלפנינו).

⁴³ דמתוך כך פניו צהובות ונראה הדבר. ראב"ה.

⁴⁴ תקעד, ג. מקורות: ראב"ה (סי' תתנב). מרדכי (סי' תרכא). תוספות (הו"ד במרדכי. אינו נמצא בתוספות שלפנינו, אך מובא כך בפסקי תוספות סי' טו).